

ЧАСТИНА І.

ЕТНОПОЛІТИКА В УКРАЇНІ: ЗДОБУТКИ,
ВИКЛИКИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Микола Рябчук

УКРАЇНСЬКІ ЕТНОПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
У ДЗЕРКАЛІ ЗАХІДНОЇ «ГІБРИДНОЇ АНАЛІТИКИ»

Стаття розвиває запропонований Катериною Смаглій концепт «гібридної аналітики», семантично пов'язаний із концептом «гібридної війни» і вжитий на означення упереджених і маніпулятивних пропагандистських текстів, замаскованих під начебто безсторонній науковий аналіз та «об'єктивні» експертні висновки. Предметом дослідження є низка «гібридно-аналітичних» текстів, опублікованих американськими авторами у зв'язку з недавніми президентськими і парламентськими виборами в Україні. Звіряння фактів та критичний аналіз дискурсу застосовані у статті для деконструкції основних месиджів та наративів у квазі-аналітичних текстах, що сутнісно реплікують основні кремлівські наративи щодо України у рамках здійснюваної Москвою гібридної агресії.

Ключові слова: «гібридна аналітика», гібридні війни, російська пропаганда, українські вибори.

Mykola Riabchuk. Ukrainian ethno-political processes in the mirror of the Western «hybrid analytica». The article draws on Kateryna Smaglyi's notion of «hybrid analytica» that alludes to the

Рябчук Микола Юрійович – кандидат політичних наук, провідний науковий співробітник відділу етнополітології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.

concept of «hybrid wars» and refers to biased and manipulative propagandistic texts disguised as impartial analysis and dispassionate scholarship. A set of topical texts are examined below, with the primary focus on the coverage of Ukraine's 2019 presidential and parliamentary elections by Moscow-friendly «hybrid analysts» in the U.S. The fact-checking and critical discourse analysis are employed to deconstruct major messages and narratives of those quasi-analytical texts that essentially follow the Kremlin template.

Key words: *«hybrid analytica», hybrid wars, Russian propaganda, Ukrainian elections.*

Ключова доповідь на Всеукраїнській науковій конференції «Етнополітика в Україні: дискурс і реалії» 21 листопада 2019 року

Термін «гібридна аналітика» запропонувала наприкінці 2018 року українська дослідниця Катерина Смаглій в англomовній аналітичній доповіді, присвяченій прокремлівській експертній пропаганді у Москві, Європі та США [1]. Там вона показала роль різноманітних аналітичних центрів, видань, фондаций та дискусійних клубів, створених, підтримуваних чи просто інфільтрованих Кремлем для просування своїх специфічних месиджів та концепцій – такого собі «відмивання» брудних ідей, політичних проєктів та скомпрометованих пропагандистською діяльністю «експертів».

«Гібридна аналітика», за її визначенням, – це «процес створення, розвитку і промоції різноманітних псевдонаукових наративів ошуканими чи зманіпульованими інтелектуалами, вченими й експертами, або замаскованими під них лобістами, рекрутованими світовою мережею пов'язаних із Кремлем оперативників, із метою підтримки й просування міжнародної і внутрішньої агенди путінського режиму за допомогою дезінформації, руйнування довіри до будь-яких фактів та експертних висновків, зумисного перекручування подій та загального занецищення політичного й інтелектуального середовища» [1, с. 6].

Сконструйований за моделлю дедалі поширенішого сьогодні поняття «гібридна війна», термін «гібридна аналітика» вказує на специфічний характер явища, що полягає, подібним чином, у

небувалій раніше масштабній і цілеспрямованій «вепонізації» (від «weaponization», дослівно «зброєнізації») інформації – перетворенні її на зброю (weapon). Зв'язок між термінами, отже, не лише семантичний, а й функціональний: «гібридна аналітика» є елементом гібридної війни, що її агресивні режими (у даному випадку – путінський) ведуть проти своїх противників по цілому світу.

Пропонований нижче текст є своєрідним продовженням згаданого дослідження – спробою оцінити реакцію зарубіжної «гібридної аналітики» на останні політичні події в Україні: вибори президента й парламенту. Не претендуючи на всебічне охоплення велетенського насправді матеріалу, текст виходить усе ж за межі звичайного огляду відповідних публікацій, пропонуючи також певне аналітичне узагальнення їхніх основних засновків і посилив та увиразнення спільного для них усіх кремлівського майстер-наративу.

Тріумф примордіалізму

У найкоротшій формі цей наратив озвучив Владімір Путін, коментуючи результати президентських виборів в Україні: «Это полный провал политики Порошенко. Полный и абсолютный» [3]. Цей коментар став своєрідним «темником» для всіх російських пропагандистів, кремлівських тролів і ботів – як у самій Росії, так і за її межами. На особливу увагу під цим кутом зору заслуговує поведінка західних науковців, тобто людей з певними академічними титулами і посадами, котрі з різних причин, безкорисливо чи за винагороду, обрали собі роль «розумійників Путіна» (Putin-verstehers) [2], носіїв «альтернативних» знань та борців із буцімто панівною на Заході «русофобією» [1, с. 8; 4; 5, с. 15 – 27; 6].

Один із них – Ніколай Петро, професор Університету штату Род-Айленд (не плутати зі справді престижним Бравнським університетом у цьому самому штаті), є автором кількох книжок про постсовєтську Росію, завсідником путінсько-сурковського Валдайського клубу, почесним доктором Новгородського університету, а від певного часу також коментатором різноманітних

українських проблем, головню на кремлівському пропагандистському телеканалі RT (Russia Today). Про один із його опусів нам уже доводилося писати [7; 8], відзначаючи характерну для автора (як і для багатьох інших русистів) віру в примордіальну, ледь не містичну спорідненість України з Росією, належність до одвічного і незмінного російсько-євразійського простору. «Будь-яка дефініція Заходу, яка виключає Росію через її буцімто інакші 'цінності', – писав він тоді, – повинна так само виключати й Україну, чії цінності і культура *нерозривно* пов'язані з російськими». Таким чином, стверджував американський професор, українці повинні «*припинити поборювання* цієї багатосотлітньої релігійної й культурної спорідненості» (курсив тут і далі мій. – М.Р.) і «працювати разом» із Росією, тому що це «єдиний спосіб поставити справу європейської інтеграції на солідну основу» [9].

Сьогодні, коли Росія зайняла виразно ізоляціоністську, жорстко антизахідну позицію, про жодну її «європейську інтеграцію» (хоч з Україною, хоч без) уже не йдеться. Натомість основний ідеологічний засновок професора Петро (й подібних до нього) залишається незмінним: українці примордіально пов'язані із Росією («майже один народ», у термінах Путіна), тож будь-які спроби «штучно» їх розділити приречені на невдачу. Порошенко, як пояснив Ніколай Петро, розгромно програв Зеленському насамперед через свою «антиросійську політику». Складовими цієї політики, на його думку, є «обмеження використання російської мови, подорожей до Росії, торгівлі з Росією, будь-яких соціальних контактів із росіянами». А також – намагання «делегалізувати (disestablish) Українську православну церкву й замінити її політично лояльнішою націоналістичною церквою» [10].

Кожна теза тут – напівправа або й брехня: український закон про мови не обмежує використання російської (як і будь-якої іншої) мови громадянами, оскільки це право гарантоване Конституцією, проте він усуває дискримінацію україномовних громадян у сфері обслуговування, зобов'язуючи працівників (зокрема й російськомовних) обслуговувати клієнта його мовою. Щодо контактів, подорожей і торгівлі, то вони обмежені лише тою

мірою, якою стосуються національної безпеки (під час фактичної війни з тою ж таки Росією). А вимога до так званої УПЦ вказати у своїй назві афіліацію із російською церквою аж ніяк не тотожна її «делегалізації», радше – подібна до визнання десятків громадських організацій у самій Росії «іноземними агентами». (Втім, ця проблема в Росії ніколи, наскільки мені відомо, професора Петро особливо не хвилювала). Натомість він без жодних на те підстав і доказів окреслює «порошенківську» ПЦУ як церкву нібито «націоналістичну», отже, УПЦ імпліцитно постає як цілком «нормальна», «ненационалістична» – дарма що насправді вона є всього лише уламком імперської РПЦ в Україні, тобто церкви абсолютно лояльної до Кремля, войовничо-шовіністичної й українофобської.

До складових Порошенкової «антиросійської політики» він мусив би, за цією ж логікою, додати й збройний опір агресорові. Але оскільки Путін уже пояснив своїм «аналітикам», що «нас там нет» (а є лише озброєні найновішою технікою з магазинів російського «Военторгу» шахтарі й трактористи), то й Ніколай Петро розвиває тему у «правильному» ключі. В Україні, на його думку, триває громадянська війна, єдина причина якої – корисливі інтереси «націоналістичних» еліт на чолі з Порошенком та їхнє протиприродне бажання будь-що зруйнувати примордіальну єдність «майже одного», тобто українського, народу з російським. Саме для цього вони, виявляється, поділили українців на «справжніх патріотів» і «міфічну п'яту колону»; і саме тому (і лише тому) «опираються втіленню політичних реформ, передбачених Мінськими угодами».

Перемога Зеленського, стверджує Ніколай Петро, показала, що «масові симпатії до Росії» залишаються серед українців доволі тривкими і що як тільки «конфлікт на Сході України закінчиться і нормальні торгові та політичні зв'язки відновляться, політико-економічний вплив російськомовної України неминуче зросте, як і симпатії до Росії». (Про російське походження і підживлення т. зв. «конфлікту на Сході» автор, зрозуміло, ніде не згадує, як і про вкрай корумпований і згубний для України характер отих «зв'язків», які йому видаються «нормальними» і які б слід «відновити»).

«Як сусід України, що розмовляє тією самою [sic] мовою й має ту саму культурну спадщину, Росія як ніхто інший володіє м'якою силою культурного впливу». А тому, пояснює Петро, «західна стратегія підтримування якогось одного регіону чи фракції у їхньому намаганні визначити напрям руху всієї нації виявилась у випадку України не більш успішною, ніж у випадку Сирії, Іраку чи Афганістану. Це завжди морально сумнівна річ – поглиблювати в країні поділи заради зміни режиму». Ніколай Петро, знову ж таки, не пояснює, чому підтримка прозахідної орієнтації – це «поглиблення поділів», а от підтримка орієнтації проросійської (безперешкодно здійснювана Москвою протягом десятиліть) – це, навпаки, шлях до єдності. Натомість спритно, цілком у дусі Russia Today, перекваліфіковує прагнення більшості українців до євроатлантичної інтеграції (підтвержене численними соціологічними опитуваннями [11, с. 60, 62], зокрема й серед прихильників Зеленського [11, с. 61, 63]) у таку собі зловорожу інтригу свавільної меншини – «якогось одного регіону чи фракції».

Час конспірологів

Ніколай Петро, попри професорський титул, поводить під цим оглядом як типовий пропагандист, хоча, треба визнати, його проросійські писання далеко не найтоксичніші на тлі низки інших колег-Putinversteh'er'ів. Показовими під цим оглядом є його академічні статті – виразно тенденційні, проте позбавлені (в основному) відвертої й безоглядної пропаганди, характерної для його ж публіцистики. Скоріш за все, це заслуга редакторів та доволі високих професійних стандартів західних наукових видань, чутливих і неприхильних до будь-яких форм пропаганди. Втім, будучи більш-менш академічними за формою викладу, його праці за змістом залишаються й тут виразно пропагандистськими. Так, наприклад, говорячи про «конфлікт» на Донбасі, він примудряється й у нібито-науковій статті жодним словом не згадати Росію та її роль у розпалюванні й підтримуванні цього

«конфлікту»: «Якщо ці історичні моделі (регіональні поділи й упередження в Україні) тривалий час залишалися стабільними, то чому вони вибухли допіру тепер? Тому що насильницьке усунення президента Януковича порушило делікатний баланс інтересів між Галичиною й Донбасом. Воно було сприйняте як безпосередня загроза підставовим інтересам російськомовних українців. Лише після повалення Януковича оприявнився масовий зсув настроїв іншої України від пасивного несприйняття Майдану до прямого повстання в Криму й на Донбасі. В середині квітня дві третини жителів Донбасу заявили, що вважають Майдан «збройним поваленням уряду, організованим опозицією за підтримки Заходу». Сьогодні це почуття посилюється унаслідок численних військових і цивільних жертв» [12, с. 31].

Серед інших помітних *Putinverstehers* ів слід неодмінно згадати одіозного Стівена Коена [13], котрий із дружиною [14] видає прокремлівський журнал «The Nation» [15], прихильника «реалізму» [16] в геополітиці Джона Мершгаймера [17], скандального директора Інституту Кенана у Вашингтоні Метью Рожанського [18], творця фантастичної теорії про майданівських «снайперів» Івана Качановського* [19, с. 220 – 224] та, звичайно ж, редактора журналу «The National Interest» (чи, як його жартома

* Основне «відкриття», розпропаговане також у численних інтерв'ю, виступах і републікаціях, полягає в тому, що снайперське побоїще на Майдані було буцімто сплановане й здійснене закулісними організаторами «революції» з метою спровокувати повалення уряду й захоплення влади. На підтвердження цього він наводить різноманітні чутки, а також нібито балістичні дані, які вказують, що загиблі отримали смертельні поранення не від снайперів Януковича, а з боку «своїх». Більшість «доказів» Качановського була спростована його критиками на сайті <<http://ivan-katchanovski.blogspot.com/>> та на окремій сторінці ФБ <<https://www.facebook.com/Ivan-Katchanovski-is-a-falsifier-of-the-contemporary-history-of-Ukraine-1449195048708622/>>. Не входячи тут у цю надзвичайно деталізовану полеміку, зазначу лише, що упередженість автора помітна навіть на суто методологічному рівні: всі сумнівні, двозначні факти він однозначно витлумачує на користь своєї гіпотези, а головне – навіть не припускає, що таємничі постріли могла здійснювати третя сила – якій найбільше залежало на ескаляції конфлікту в Україні та творенні ситуації «керованого хаосу».

називають, «The Russian National Interest in the U.S.») Дмитрія Саймса – колишнього іммігранта зі ССРСР і ймовірного агента КГБ-ФСБ [20]. Серед усіх «гібридних» колег йому єдиному, здається, не пощастило зберегти «експертну» репутацію: після гучного викриття його зв'язків із засудженою російською шпигункою Марією Бутіною [21] мусив перебраться назад до Москви, де тепер веде пропагандистську програму «Большая игра» на Першому каналі російського телебачення [22].

Практично ніхто з-поміж цих «фахівців» ніколи себе не утруднював вивченням української мови, історії і, взагалі, краєзнавства, – річ на Заході майже неможлива для справді серйозних дослідників тої чи тої країни чи регіону. Але оскільки Україна, за висловом Путіна, – це не справжня країна, то й серед його «розумійників» необізнаність або й цілковите невігластво не вважається перешкодою для квазіфахових розмірковувань і глибокодумних висновків.

Один із таких «експертів» – аналітик каліфорнійського Центру вивчення тероризму й розвідувальної діяльності CETIS (Center for Terrorism and Intelligence Studies) Гордон Ган, прозаймавшись ціле життя дослідженням сучасної Росії та загрози ісламізму на Північному Кавказі, від кінця 2013 року почав раптом публікувати пропагандистські тексти про Україну, витримані цілком у дусі офіційного кремлівського нарративу. Для цього він завів собі навіть персональний сайт з облудно-«академічною» назвою Russian and Eurasian Studies <<https://gordonhahn.com>>, де друкує екстравагантні статті не тільки про Україну, а й, наприклад, про «першу гібридну війну між слов'янами», якою була, виявляється, інспірована Ватиканом польсько-литовська війна з Росією 1604 – 1618 років – так звана «Смута» [23]. Нещодавно він увінчав цю свою «аналітику» книжкою «Україна над прірвою: Росія, Захід і «нова холодна війна», виданою хоч і не в академічному, а все ж досить потужному видавництві Макфарленд, із посвятою «покійній дружині Марії Марковні Стеганцевой» [24].

У квітневій (2019) статті, присвяченій президентським виборам в Україні [25], він повторив звичний набір московських

пропагандистських штампів – і про фашистський путч, і про ультранационалістів (на чолі з Порошенком) при владі, і про майданівських снайперів, котрі стріляли буцімто по своїх, щоб спричинити якомога більше жертв і спровокувати врешті вигнання Януковича, і, звісно ж, про «громадянську» (а не російсько-українську) війну на Донбасі. При цьому «знавець» України повідомив довірливим читачам, що Порошенко програв вибори навіть у своїй рідній Волинській (sic) області, що вибори до Верховної Ради мають відбутись у вересні, що УПА була союзником нацистів під час війни, що «Самопоміч» (яку він чомусь називає Self-Help замість Self-Reliance) – це базована в Галичині ультранационалістична партія (інших партій у Галичині, вочевидь, і бути не може). А також – що в Україні й далі існує сильний антисемітизм, котрий став тепер просто менш помітним, бо на перший план вийшла «ксенофобія до етнічних росіян». Тож і вибори президента-єврея в цьому контексті зовсім не свідчать про зменшення українського «генетичного» (як висловився був інший подібний експерт [26]) антисемітизму*. Скоріш навпаки – вони створюють загрозу посилення антисемітських настроїв у разі неминучих невдач чи промахів, допущених новим президентом.

Як і всі пропутінські коментатори, Говард Ган однозначно інтерпретує перемогу Зеленського як поразку порошенківського «ультранационалізму» (він обсессійно вживає цей термін 16 разів у порівняно невеликій статті, і ще 10 разів – термін неофашизм, найчастіше в поєднанні з прикметником «галицький»). Втома населення від війни («громадянської», звісно) і бажання «нормалізувати» стосунки з Росією теж згадуються серед основних мотивів антипорошенківського голосування, проте, як і в інших

* Українці, за цією перверсивною логікою, опиняються в ситуації lose-lose – хоч так програш, хоч так. Бо й справді: якщо б вони не обрали Зеленського, то тим тільки б підтвердили свій антисемітизм. Але й обравши, вони його анітрохи не спростували, скоріш навпаки – показали підступне бажання зробити в майбутньому з президента-єврея цапа-відбувайла за всі невдачі. Тобто – знову ж таки дати волю своєму одвічному і довічному, примордальному антисемітизмові.

подібних текстах, ані суть цієї війни, ані способи «нормалізації» не проблематизуються – тобто ані аргументи інших дослідників, які не вважають цю війну громадянською [27; 28], не розглядаються, ані результати розмаїтих соціологічних опитувань, які показують рішуче неприйняття українцями «нормалізації» на російських, тобто капітулянтських умовах [29], не враховуються.

Стаття Говарда Гана вирізняється серед подібних писань лише обсесійною зацикленістю на українському «ультранационалізмі» та надмірною навіть для цього середовища схильністю до всіляких конспірологічних теорій, серед яких – не лише «снайперська» маячня Качановського, а й власні бездоказові, проте висловлені з абсолютною категоричністю («there can be little doubt») домисли щодо готовості Порошенка на різні лади сфальшувати чи скасувати вибори, і такі самі категоричні й бездоказові припущення («there is good reason to believe») щодо готовості керівництва Верховної Ради, силовиків та майданних ультранационалістів-неофашистів повторити насильство 2014 року «задля збереження своєї влади та уникнення можливих розслідувань їхньої корупції та первородного гріха Майдану» [тобто вбивства протестувальників міфічними «снайперами від Саакашвілі»].

Конспірологічні теорії на Заході (і, взагалі, у відкритих суспільствах) не мають такого поширення, як у Росії, де більшість населення вірить, скажімо, що це українці збили малайзійський літак МН17 [30], що британці самі, аби лиш скомпрометувати Росію, отруїли Скрипалів [31], і що американці насправді ніколи не висаджувалися на Місяць, а лиш майстерно зняли в Голівуді кіно-імітацію [32]. І все ж чимало західних авторів, зокрема й не з кремлівського «пулу», готові некритично репродукувати сумнівні історії з московських джерел – чи то про зловісні приготування порошенківською командою масових виборчих фальсифікацій, чи, взагалі, скасування виборів та встановлення диктатури, а чи – за новішим сценарієм – приготування нового повстання на чолі з тими самими, що й п'ять років тому, майданівськими «неофашистами» – тепер уже проти іншого, але теж усенародно обраного президента, Володимира Зеленського.

І якщо репродукція конспірологічних сюжетів у маргінальних прокремлівських виданнях є частиною їхнього звичного, сказати б, «бізнесу», то проникнення подібних прогнозів до поважніших публікацій вказує не лише на заразливість російської пропаганди, яка на різні лади індукує бажані месиджі, а й на кепську обізнаність західних авторів з українськими реаліями, що, власне, й робить їх вразливими до відповідних інформаційних інфекцій. Бо ж річ не в тім, що новий Майдан не може відбутись у принципі, а в тім, що подібні події не відбуваються за бажанням групи осіб – хоч би яких впливових, багатих чи харизматичних. Ніякий Макфол, ані Нуланд, ані Ярош, ні Порошенко не виведуть на вулиці мільйони людей, якщо до цього не прислужиться сама влада – не скоїть щось справді серйозне, ганебне, обурливе, щось, що глибоко вразить почуття гідності і справедливості. Не розуміти цього – означає свідомо чи підсвідомо йти за кремлівською інтерпретацією народних повстань як такого собі шабашу проплачених екстремістів, керованих із місцевих чи зарубіжних підривних центрів.

«Запах шин»

Напередодні парламентських виборів далеко не маргінальний журнал «Newsweek» опублікував сенсаціоналістську, щоб не сказати провокативну, статтю Джонатана Брансона «Ви хочете революції? Більшість українців наразі не хоче» [33]. Основна її теза – прихильники Порошенка (так звані «25 відсотків», серед яких чимало активістів Майдану, ветеранів АТО, волонтерів і, звісна річ, націоналістів-праворадикалів) «вичерпали всі легальні засоби», щоб зупинити Зеленського та його партію, тож їм лишається тепер один вихід – вулична боротьба. Досвід у них, мовляв, є, бажання теж. Надто тепер, коли Україна ось-ось остаточно їх викреслить зі своїх виборчих списків, було б наївно вважати, пише він, що вони легко відмовляться від усього, за що боролись і гинули. «Майдани показують, що революційна меншість здатна накинути свою волю іншим українцям... Попри

величезну підтримку, яку Зеленський отримав від виборців, «25 відсотків» готові його повалити – і тим самим підтвердити давню московську оповідь про фашистську хунту». А тому, стверджує Брансон, Захід повинен охолодити революційний запал «25 відсотків» і втишити їхній реваншистський наратив.

На відміну від суто пропагандистських текстів «путінських розумійників», стаття Брансона не позбавлена проникливих спостережень та логічних (здебільшого) аргументів, тож догледіти в ній численні маніпуляції значно складніше. Брансон висловлює слушне занепокоєння агресивною риторикою, що заповнила в Україні політичний простір, – проте помічає її лише з одного боку («Зупинимо реванш!», «Ні капітуляції!», «Захистимо Україну!») і впритул не добачає з іншого («Весна придет – сажать будем», «Сделаем их вместе» – при тому, що «сделать кого-то» – це кримінальний жаргон путінського розливу, якому взагалі не мало би бути місця в політичному дискурсі). Брансон нібито й визнає, що настороженість частини електорату («25 відсотків») стосовно Зеленського не цілком безпідставна – беручи до уваги ксенофобський, антиукраїнський характер його «гумористичних» шоу, відсутність чіткої програми і водночас контрверсійні висловлювання його табору стосовно мовної, культурної, історичної та безпекової політики. Але це не веде автора до логічного, здавалося б, висновку – про потребу певного компромісу з чималою (принаймні 25-відсотковою) меншиною. Ні, це меншина повинна змиритися з будь-яким рішенням більшості (обраної, зазначимо, без будь-якої чітко задекларованої програми), – навіть якщо це рішення означатиме цілковиту узурпацію влади (як це було вже за Януковича) і зраду національних інтересів.

Брансон кепкує з «червоних ліній», що їх представники українських громадських організацій окреслили у спільній заяві з приводу низки сумнівних рішень і висловлювань новообраного президента; він трактує це як шантаж, хоча в заяві йдеться про цілком слушне занепокоєння й обґрунтовану переконаність, що переступання деяких ліній справді «призведе до погіршення як внутрішньополітичної, так і зовнішньої ситуації навколо нашої

країни» [34]. Щоб зробити цю заяву загрозливішою, Брансон підверстує до неї емоційні заяви Парубія й Вятровича, взяті із Твіттера, хоча за бажання міг би дати і спокійніший та збалансованіший коментар від котрогось іншого представника цього табору. Наприклад – від Павла Клімкіна, котрий, замість величезної кількості «червоних ліній», окреслив лиш дві, найсуттєвіші: «Не потрапити знову в зону російського впливу, під російський менеджмент» та «не дати Кремлю запустити процес фрагментації України... Усе інше можемо обговорювати» [35].

Брансону, однак, конче потрібно показати зловісний революційний радикалізм «25 відсотків», тож він не просто вибирає політиків, уже достатньо демонізованих медіями (щоб суттєво полегшити собі викривальне завдання), а й певним чином препарує їхні висловлювання: «Коментуючи президентські вибори, – пише Брансон, – Вятрович заявив, що Зеленський програв, дарма що [формально] виграв, – бо ж активісти ніколи його не підтримають, а інші українці не мають значення». Остання фраза (виділена мною курсивом) – домисел самого автора. Насправді Вятровичу йшлося про інше: про потребу будь-якої влади, яка хоче реформувати країну (а не просто її грабувати), залучити на свій бік активну, громадянську частину суспільства. Дослівно це звучить так: «Зеленський програв, незалежно від результату виборів. Навіть якщо він отримає більшість на виборах – його це не врятує. Бо це пасивна більшість – глядачі, а не громадяни. Активну меншість він програв і не зможе опанувати нею. *А саме ця меншість є двигуном змін в суспільстві*» [36].

Вятрович може помилятися щодо виборців Зеленського, – адже й серед них можуть бути активні громадяни, а не лише «глядачі». Проте він цілком має рацію щодо активних «25 відсотків» – без них можна вигравати тактично, на виборах, але не можна перемогти стратегічно, змінюючи країну.

З Парубієм Брансону випало легше – його фраза із Твіттера промовляє сама за себе: «Ви думаєте, що це в повітрі запах реваншу, – принохайтеся! Це запах палаючих шин! Реванш не пройде!» [37] Брансон не згадує, правда, що то була суто емоційна реакція на юридично сумнівне рішення Зеленського про розпуск

парламенту. Навпаки, він уточнює, що з боку Парубія це аж ніяк не пусте вихвалання (*braggadocio*), бо ж цей добродій, виявляється, має неабиякий екстремістський досвід: керував парамілітарними загонами на обох Майданах, сам належав колись до тих самих праворадикальних груп, з яких склалися згодом Правий сектор та батальйон Азов, і врешті, як секретар РНБО, легітимізував усіх тих праворадикалів у складі новоствореної Національної гвардії.

На довершення карикатурного опису порошенківців Брансон зазначає, що Парубій і Вятрович – це «контroversійні націоналісти, які героїзують діячів, причетних до Голокосту», зокрема «наставника есесівців Степана Бандеру» («SS trainer Stepan Bandera», sic) та «командира каральних загонів Романа Шухевича». Після чого у читачів «Ньюсвіку» не повинно виникнути жодних сумнівів щодо авторової головної тези: прибічники Порошенка («25 відсотків») уже «вичерпали всі легальні засоби» зупинити Зеленського та його партію, тож їм лишається тепер один вихід – новий Майдан. При тому, що західний аналітик не може не знати: легальні засоби політичної боротьби – це не лише вибори, а й рутинна діяльність у парламентській і позапарламентській опозиції, протестні акції, просвітницька й пропагандистська робота, приготування, зрештою, до нових виборів. А Майдан – це вже крайній засіб політичного опору, застосовний лише тоді, коли всі інші засоби виявляються недоступними. Ніхто при здоровому глузді не піде на барикади лише тому, що «наш» кандидат програв, а «чужий» виграв. Майдан – це зовсім не накидання «своєї волі іншим», а захист своїх власних прав і власної гідності.

Брансон принижує суть Майдану, зводячи його до такого собі бунту лузерів, готових починати вуличну боротьбу після кожних програних виборів чи несприятливого для них голосування в парламенті. Він так само принижує й виборців Зеленського, стверджуючи, ніби вони проголосували за проросійську політику («How can Ukraine prevent pro-Russian politics if voters prefer it?») – дарма що ця теза не підтверджується жодними соціологічними опитуваннями: лише 5% респондентів загальнонаціонального

опитування згадують «поліпшення стосунків з Росією» серед трьох пріоритетних завдань для нового президента, причому серед виборців Зеленського їх іще менше, ніж загалом по Україні, – 4% [11, с. 38, 40]. Але Брансона, схоже, не цікавить реальність, йому конче треба переконати читачів, що «25 відсотків» – це екстремісти, яких український народ вигнав у двері і тепер вони намагаються повернутися у вікно, готуючи «третій Майдан» (котрий, додає автор, неодмінно очолить крайня правиця). Брансон, зрештою, принижує й сам себе, коли свідомо оглуплює опонентів і примітивізує їхню позицію: «*Патріоти* вважають, що мир на Донбасі, передбачений Мінськими угодами, – це підступний засіб знищення України, і що припинення війни на будь-яких інших умовах, відмінних від їхніх власних, неодмінно спричинить нові заворушення».

Насправді критичне ставлення до Мінських угод, особливо в їх московській інтерпретації, – це не обсесія «патріотів» (дискурсивно представлених тут як такі собі параноїки), а докладно обґрунтована позиція багатьох експертів – як, наприклад, Данкена Алена з провідного британського аналітичного центру Chatham House. Він нагадує, зокрема, що для Путіна українці і росіяни – «один народ», що Україна – це не країна, а історичне непорозуміння, і що ніякого суверенітету, на його погляд, вона мати не може, тому що примордіально належить до російської сфери впливу і т. зв. «привілейованих інтересів». Відповідно, й Мінські угоди для Путіна – це лиш спосіб знищити український суверенітет («The Kremlin sees these agreements as tools with which to break Ukraine's sovereignty»). «Київ повинен змінити свою Конституцію і передати більшу частину влади т. зв. «ДНР» та «ЛНР». Отримавши «спеціальний статус», ці режими номінально будуть реінтегровані в Україну, проте практично залишаться поза контролем Києва з правом, натомість, ветоувати українські зовнішньополітичні рішення. Україна тим часом трактує Мінські угоди як засіб відновлення свого суверенітету. Мається на увазі передача значно менших обсягів влади у регіони і їх чітке підпорядкування Києву після реінтеграції. Україна намірена сама визначати свою внутрішню і міжнародну політику» [38].

Інтерпретації Мінських угод, підкреслює Ален, засновані на несумісних розуміннях суверенітету. Їх неможливо узгодити. Україна може бути або суверенною (за українською версією), або ні (за російською версією). Імплементация Мінських угод означає переважання або української версії, або російської. Жодної проміжної версії не існує. Прикметно, що прихильники «компромісу» не пояснюють, яким би він, докладніше, мав би бути. Гіпотетично він мав би передбачати передачу «ДНР-ЛНР» ширших повноважень, ніж того б хотілося Україні, проте менших, ніж того б хотілося Росії. Але на практиці, коли б навіть вдалося про таке компромісне розв'язання домовитися, його навряд чи прийме українське суспільство, настроєне проти будь-яких істотних поступок – крім хіба що регіональної двомовності. Проте так само його не прийме й Росія, котрій конче потрібно добитися від України не просто окремих поступок, а ґрунтовних конституційних змін, щоб міцно замкнути її у своїй сфері впливу.

Відомий російський економіст Андрей Іларіонов, який деякий час близько співпрацював із Путіним і добре вивчив ментальність і психологію свого патрона, переконаний, що жодне розв'язання конфлікту, крім фактичної капітуляції України, його не влаштує: «Для Путіна війна проти України, за Крим, Донбас, Придністров'я має особливий, сакральний, характер. У його свідомості виняткове місце посідає поняття так званої «історичної Росії». Це не лише відмова визнати існування таких народів, як українці і білоруси. Це ще й сприйняття ним цієї війни не просто як війни за територію, а й як війни священної – за відвоювання у «ворожих сил» свідомості мільйонів «руських православних» людей. Увага української громадськості прикута тепер насамперед до Донбасу, значно менше – до Криму. А в Путіна у голові сидять не Донбас і не Крим, а Придністров'я до Дністра і вся Україна до Збруча ... Уявлення Путіна про «історичну Росію» та її кордони мають для нього воістину «вистражданий» характер. Вони виникли не на порожньому місці і не вчора. І від них він не відмовиться ні за які гроші, під жодними санкціями» [39].

Спонування до «діалогу»

Тема «нормалізації» («діалогу», «примирення», «компромісу») з Росією вийшла останнім часом на перший план у дописах прокремлівських пропагандистів. Усі інші теми й сюжети виконують тут допоміжну функцію: обґрунтовують на різні лади «природність», бажаність, необхідність і неминучість «нормалізації» – попри шалений спротив ультра націоналістів, неофашистів та їхніх західних покровителів. Якщо звести усі ці тексти до спільного знаменника, то вибудовується приблизно такий наратив: у лютому 2014 в Києві відбувся неофашистський переворот, спонсорований олігархами та Заходом, невдоволеним надто дружньою політикою Януковича щодо Росії. Ультра націоналісти на чолі з Порошенком заборонили російську мову, а згодом і російське радіо, телебачення, Інтернет, кіно, книгу і навіть спробували були заборонити церкву; розв'язали війну на Донбасі, почали терор проти російськомовного населення, зруйнували своєю некомпетентністю рештки державного управління, знищили економіку й розікрали західну допомогу. Український народ, однак, пам'ятаючи братську спорідненість із російським, не піддався пропагандистським зусиллям ультра націоналістів і, попри цензуру, залякування та виборчі фальсифікації, одностайно проголосував проти чинної влади, проти її націоналістичної політики, за відновлення дружніх відносин з Росією.

Останнім часом до цього наративу додався ще один сюжет, зумовлений, очевидно, тим, що новообраний президент не виявив поки що особливого прагнення до капітуляції, тобто до «діалогу» й «примирення» у кремлівських термінах. «Розумійники Путіна» почали, отже, готувати логічне пояснення цій його стриманості: Зеленський, мовляв, хотів би «нормалізації», проте побоюється праворадикалів, які вже погрожують новим Майданом, тобто державним переворотом, а також – як натякають деякі інші коментатори – можливих західних/американських санкцій за надмірну «проросійськість». Можемо припустити подальше посилення цього наративу у прокремлівських дописах – мірою того, як новий

президент розчаровуватиме своєю політикою і Кремль, і його «аналітиків».

Українські путіністи, схоже, вже отримали з Москви відповідну відмашку: «Зеленський продовжає політику Порошенко по расколу страны», – повідомила через Твітер агентства ТАСС «Опозиційна платформа – За життя» [40]. Професор Ніколай Петро опублікував тим часом у журналі «The National Interest» чергову прокремлівську статтю – за характерною назвою «Чи націоналізм отруїть нового українського президента?» [41]. Там він повторив уже добре знайомі тези про непоборне бажання українців «нормалізувати» відносини з братнім російським народом, – яке, власне, й спонукало їх масово проголосувати проти «русофоба» Порошенка за простого російськомовного хлопця з індустріального й інтернаціонального, безпечно віддаленого від Галичини, Кривого Рога.

Про те, що українці могли мати й інші причини проголосувати проти Порошенка, ніж його гадана «русофобія», Ніколай Петро, схоже, не припускає. Хоча для багатьох неупереджених аналітиків саме таке пояснення виявилось очевидним: «Порошенко програв, бо не впорався з ключовими для виборців проблемами – корупцією, монополізацією політичного процесу елітами та падіння життєвих стандартів» [42]; «Виборці визнали його винним у двох українських бідах – слабкій економіці та повсюдній корупції» [43]; «Зеленський виграв радше завдяки антикорупційним настроям, а не проросійській програмі» [44]; «Якщо вибори й були референдумом з приводу Порошенкового президентства, то аж ніяк не поєдинком довкола геополітики чи довкола двох кардинально протилежних проектів побудови Української держави» [45]; виборчі перегони «показали серйозний розрив між націєтворчими пріоритетами чинної влади та преференціями простих українців, зацікавлених насамперед у нескорумпованих інституціях, гідних заробітках та плюралістичному суспільстві» [46].

Прикметно, що Ніколай Петро знає про всі ці проблеми, але, відповідно до своїх ідеологічних настанов, не вважає їх основними: «Звичайно ж, економічний занепад, різке скорочення

соціальних послуг, дев'ятикратне підвищення ціни газу й опалення, – все це разом поглибило Порошенкову непопулярність, а проте *не було вирішальним чинником*» [10]. Вирішальним, на його думку, було прагнення українців примиритися з росіянами й, відповідно, відкинути тих політиків («русофобів»), які цьому перешкоджають. Українці, мовляв, примордіально пов'язані з росіянами, а отже, не можуть хотіти нічого іншого. А якщо й хочуть, то просто не розуміють свого інтересу, своєї вигоди, їх задурманили підступні політики, затьмарили їм свідомість, і тому треба їм, як малим дітям або ж розумово неповносправим, усе пояснити, а в разі непослуху – примусити, для їхнього ж блага. Саме цим, власне кажучи, і займаються ось уже п'ять років російські найманці на Донбасі та російські пропагандисти в мас-медіа.

Ніколай Петро вірить, як і Володівір Путін, що українці і росіяни – це майже один народ і що вони приречені, хоч би там що, бути разом. Путін справді зобов'язаний у це вірити, бо інакше вся його політика щодо України виявиться нелегітимною. Американський експерт, однак, вірити в це не мусить. Він може залюбки переглянути цілу низку соціологічних досліджень, які показують, зокрема, що лише 4% українців вважають вплив Росії на майбутнє своєї країни позитивним (1% на Заході, 7% на Сході); лише 26% готові заради миру пожертвувати Кримом, лише 14% – Донбасом, і лише 7% – національним суверенітетом [47, с. 30, 33]. І навіть на «проросійському» (буцімто) Сході лише 16% опитаних вважає поліпшення стосунків з Росією одним із пріоритетних завдань для нового президента. На Півдні таких – 8%, у Центрі – 4%, на Заході – нуль [11, с. 39]. І річ не в тім, що вони як запеклі націоналісти не хотіли б такого поліпшення, а в тім, що знають – ніякого поліпшення з путінською Росією бути не може. Хіба що (див. вище) коштом Криму, Донбасу, суверенітету. Саме тому в Україні й немає ані «партії миру», ані «партії війни». А є, за влучним спостереженням Андрія Піонтковського, партія опору і партія капітуляції [48].

Саме до цього – до «миру» на умовах Кремля – підштовхує Україну армія путінських провокаторів у Москві, їхніх партнерів у

Києві та поважних «гібридних експертів» по цілому світу. Остання путінська пропозиція, озвучена його головним пропагандистом Дмитрієм Кісельовим, – пропозиція так званого «телемосту» між двома кремлівськими телеканалами (один розташований у Москві, другий – у Києві) викликала неабиякий ентузіазм серед цієї публіки і водночас – неабияке роздратування після того, як українці, включно з новообраним (і буцімто «проросійським») президентом засудили її як «дешевий піар-хід».

«Такої реакції можна було сподіватися від старої гвардії, яку виборці щойно викинули на смітник», – обурено написав Ніколай Петро. – Натомість Зеленський «мусив би розуміти, що головне джерело його масової підтримки походить із прагнення нормалізувати стосунки з Росією. Однак він, замість підтримати телевізійну дискусію між простими людьми, зухвало закликав (challenged) Путіна сісти за переговори з ним і ще чотирма світовими лідерами – Трампом, Макроном, Мей та Меркель – порозмовляти про те, «чий Крим і кого «нема» на Донбасі» [41].

Петро знає, що «діалог» – досить популярне на Заході слово, тож уживає його, як мантру, ледь не в кожному реченні: згадує, зокрема, що з телевізійного мосту між Москвою і Вашингтоном наприкінці «перестройки» почалася нормалізація советсько-американських стосунків; згадує про важливість народної дипломатії як засобу подолання взаємної недовіри і спонукання політиків до ефективнішого діалогу; згадує й потребу діалогу між самими українцями – як способу подолання тупикової ситуації на Сході, зокрема, діалогу з «повстанцями», як того буцімто «вимагає четвертий пункт Мінських угод» («хоча Зеленський, – ущипливо додає Петро, – може цього й не знати»).

Насправді Мінські угоди нічого не говорять про «діалог із повстанцями», тобто бойовиками. Україна не визнає їх за легітимних представників регіону, тож у Мінську вони присутні лише як представники «збройних формувань окремих районів Донецької та Луганської областей» (і саме під такою назвою фігурують в усіх документах), – тобто, з українського погляду, – як частина російських окупаційних військ, що їх Москва вперто не бажає визнавати своїми. Тільки цим і зумовлена їхня присутність у

Мінську: для України вони фактично лише частина російської делегації, тож ніяких окремих переговорів із ними – поза Мінськом і без присутності їхніх фактичних московських господарів – Україна не проводитиме.

У четвертому пункті Мінських угод справді є слово «діалог», але немає слова «повстанці», як і жодного іншого уточнення, тому що йдеться про той самий процес у тому самому Мінську в тому самому форматі [49].

Ніколай Петро маніпулює, однак, не лише текстом Мінських угод (цілком у кремлівському стилі), а й самою ідеєю «діалогу». Будь-який діалог потребує, по-перше, справді важливої для обох сторін мети і, по-друге, справді репрезентативних і щиро зацікавлених у досягненні тої мети учасників. І з першим, і з другим, однак, в українсько-російському випадку є поважні проблеми.

Якщо головною метою вважати мир (чи т. зв. «нормалізацію»), то тут жоден діалог, власне кажучи, не потрібен, а потрібне лише політичне рішення: просто вивести російські окупаційні війська з Донбасу і Криму, звільнити заручників, погодитися на репарацію. Після цього можна й справді почати якийсь діалог щодо «нормалізації».

Якщо ж метою є просто обмін думками між «простими людьми» з «неполітичних питань», як це анонсували ініціатори скандального «телемосту», то чи не означатиме це імпліцитно, що «політичних питань» ніби й не існує, що вони неважливі, і що для «простих людей» це насправді не має ніякого значення? Який би вигляд мав би подібний радіоміст між «простими» росіянами й німцями десь так року 1942-го, без жодної тобї політики? І як, зрештою, добирати «простих людей» в авторитарних державах, де нема ані свободи слова, ані громадянського суспільства; як добирати ведучих на телеканалах, спеціально створених для брехні й пропаганди?

Відповідь українського президента на цю провокацію виявилася справді доволі влучною, а істерична реакція путінських

«гібридних аналітиків» – напрочуд показовою. Ніколай Петро нагадав українському новачкові, що саме «радикальний націоналізм» погубив Порошенка, що «п'ять років русофобії й санкцій не змінили російської політики», і що виборці очікують від нього зближення з Росією, бо інакше зроблять із ним те саме, що з попередником. Стівен Коен у недавно опублікованій у власному журналі статті пішов іще далі: закликав Трампа натиснути на Зеленського (а також на МВФ, який надає Україні позики), щоб зробити українського президента поступливішим щодо діалогу з «повстанцями» та їхнім московським патроном. Бо ж Обама і Байден, виявляється, використовували свій «напівколоніальний вплив на Порошенка», щоб спонукати його до розриву «столітніх зв'язків із Росією» й приєднання до сфери впливу НАТО, тим самим лише погіршуючи ситуацію в Україні, зануреній у громадянську війну. Тож тепер, переконує Коен, треба виправити помилку й використати наявні фінансові важелі для встановлення в Україні миру [50].

На це можна було б відповісти цитатою з уже згадуваного Данкена Алена: «Все це ілюзії. Жоден український лідер не дасть Росії того, чого б їй хотілося. Навіть звичайна спроба розглянути передачу регіонам повноважень у тому обсязі, на якому наполягає Кремль, може виявитися для них політичним самогубством. Російські керівники, однак, далі вірять, що зможуть силою приборкати Україну і змусити до прийняття їхньої інтерпретації Мінських угод» [38].

Але є й офіційна позиція українського МЗС, озвучена Павлом Клімкіном: «Я вважаю, що неможливо укласти угоду з Путіним стосовно Донбасу (...) оскільки у нас фундаментально різні інтереси. Їх не можна привести до компромісу. Наш інтерес – повернути Донбас, не тільки територію, а й людей. І поступово включити Донбас в наш простір, а путінський інтерес – це зробити Донбас контрольованою Росією територією, змінити пару людей, пару прізвиськ і сказати: а тепер ви їх фінансуєте, я їх контролюю, і це початок процесу розвалу України... Це неможливо. При тому я

визнаю, що нам потрібна якась ситуативна домовленість про припинення вогню, про припинення гарячої фази війни, безумовно, але укласти угоду неможливо, оскільки Путін хоче, щоб Україна, якої ми з вами прагнемо, не існувала» [51].

Зважаючи на всі ці обставини, можемо передбачити, що позиція України залишатиметься, скоріш за все, незмінною – незалежно від будь-яких змін, теперішніх і прийдешніх, у коридорах влади.

Кілька висновків

Росія, поза сумнівом, чинитиме й далі всебічний тиск на Україну – військовий, економічний, політичний і, звісно, пропагандистський. Західні «аналітики» і надалі відіграватимуть у цій масштабній спецоперації важливу комунікаційну роль – впливаючи відповідним чином на публіку, зокрема (і передусім) на медійників та політиків. До традиційних кремлівських месиджів про Україну як корумповану дисфункціональну державу (failed state), керовану ультранационалістами, що переслідують русофонів, додасться ще наратив про «хороший» український народ, який прагне відновити примордіальні тисячолітні зв'язки з народом російським, проте цьому перешкоджають «погані» еліти, котрі зрікаються своїх обіцянок – чи то зі страху перед вуличними неофашистами, чи то під тиском жадібних олігархів, чи – за намовою традиційно «русобобського» Заходу.

При цьому для підтвердження споконвічної спрідненості, майже-тотожності українців і росіян вони й надалі використовуватимуть факт переважної російськомовності українських міст і все ще високий попит українців на російський культурний, особливо поп-культурний, продукт. По-друге, вони й надалі апелюватимуть до соціологічних досліджень, вибираючи з них окремі, зручні для подальших маніпуляцій дані, зокрема – щодо загалом позитивного, попри війну, ставлення українців до росіян (замовчуючи при тому, що ставлення до Російської держави, тобто до всіх її інституцій на чолі з президентом, є вкрай негатив-

ним) [52, с. 50; 53, с. 23]. І, по-третє, вони й надалі використовуватимуть безвідповідальні заяви та радикальні акції різноманітних маргіналів для підживлення міфу про страшний і могутній український націоналізм, неофашизм, антисемітизм та русофобію.

Було б, звісно, добре, коли б українці самі трохи звузили ґрунт для цих аргументів, обмежили їхнє безперешкодне поширення на своїй території і навчилися просувати й обстоювати власні погляди в міжнародному просторі міжнародними мовами. Але слід розуміти також, що для протистояння масштабній, добре злагодженій російській пропагандистській агресії ніколи не буде досить самих лише симетричних, тобто словесних засобів. Українці повинні йти шляхом своїх західніших сусідів: швидко змінювати країну, максимально поглиблюючи контраст між її реальним виглядом – та віртуальним образом, витворюваним «гібридними аналітиками».

1. Kateryna Smagliy. Hybrid Analytica: Pro-Kremlin Expert Propaganda in Moscow, Europe and the U.S. A Case Study of Think-Tanks and Universities // Institute of Modern Russia (October 2018). URL: https://imrussia.org/images/stories/Reports/Hybrid_Analytica/Smagliy_Hybrid-Analytica_10-2018.pdf

2. Катерина Смаглій. Putinverstehers вражає провідні мізки світу // День (1.11.2018). URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planety-nota-bene/yak-pracyuye-zahidna-ekspertna-mashyna-na-sluzhbi-kremlya>

3. Айлин Халил. «Полный провал»: Путин о поражении Порошенко // Газета.ру (25.04.2019). URL: https://www.gazeta.ru/politics/2019/04/25_a_12321649.shtml

4. Richard Herzinger. Germany's Russia Lobby // American Interest (14.05.2019). URL: <https://www.the-american-interest.com/2019/05/14/germanys-russia-lobby/>

5. Кирило Ткаченко. Праві двері зліва. Німецька радикальна лівиця і революція та війна в Україні 2013–2018 роки. Київ: Критика, 2019.

6. Andreas Umland. The Putinverstehers' Misconceived Charge of Russophobia: How Western Apology for the Kremlin's Current Behavior

Contradicts Russian National Interests // Center for Security Studies (4.02.2016). URL: <https://isnblog.ethz.ch/international-relations/the-putinverstehers-misconceived-charge-of-russophobia-how-western-apology-for-the-kremlins-current-behavior-contradicts-russian-national-interests>

7. Mykola Riabchuk. Western 'Eurasianism' and the 'New Eastern Europe': Discourse of Exclusion // Postcolonial Europe (2.12.2011). URL: <http://www.postcolonial-europe.eu/pl/essays/116-western-urasianism-and-the-new-eastern-europe-discourse-of-exclusion>

8. Микола Рябчук. «Євразія» як евфемізм: «нова Східна Європа» і дискурс виключення // Збруч (2.07.2013). URL: <https://zbruc.eu/node/9544>

9. Nicolai Petro. Recasting Ukraine's identity? // Open Democracy (30.01.2009). URL: www.opendemocracy.net/article/email/recasting-ukraines-identity.

10. Nicolai Petro. Petro Poroshenko's Nationalism Cost Him the Presidency // National Interest (23.04.2019). URL: <https://nationalinterest.org/feature/petro-poroshenkos-nationalism-cost-him-presidency-53887>

11. Public Opinion Survey of Residents of Ukraine // International Republican Institute (13-23.06.2019). URL: https://www.iri.org/sites/default/files/july_2019_ukraine_poll.pdf

12. Nicolai Petro. Understanding the Other Ukraine: Identity and Allegiance in Russophone Ukraine / in: Agnieszka Pikulicka-Wilczewska, Richard Sakwa (eds.), Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives. Bristol UK: E-international Relations, 2015. URL: <http://www.e-ir.info/wp-content/uploads/2015/03/Ukraine-and-Russia-E-IR.pdf>

13. Stephen Cohen. Distorting Russia. How the American media misrepresent Putin, Sochi and Ukraine (11.02.2014). URL: <http://www.thenation.com/article/178344/distorting-russia>

14. Robert Scheer with guests Stephen Cohen and Katrina vanden Heuvel. Liberals Are Digging Their Own Grave with Russiagate // Truthdig.com (8.03.2019). URL: <https://www.truthdig.com/articles/liberals-are-digging-their-own-grave-with-russiagate/>

15. Carl Schreck. Stephen Cohen, Preeminent Scholar, Now Seen as Putin Apologist. RFE/RL Headlines (6.05.2015). URL: <http://www.rferl.org/a/stephen-cohen-us-scholar-controversial-putin-apologist/26997584.html>

16. Alexander Motyl. The surrealism of realism. Reading the War in Ukraine // World Affairs, no. 1, 2015. URL: https://www.researchgate.net/publication/287923440_The_surrealism_of_realism_Misreading_the_war_in_Ukraine

17. John Mearsheimer. Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault. The Liberal Delusions That Provoked Putin // Foreign Affairs, no. 5, 2014. URL:

<https://pdfs.semanticscholar.org/2930/73c0febf174ae904bea3d7f1524e14307706.pdf>

18. Kateryna Smagliy. Goodbye to the Kremlin Institute // Kyiv Post (28.02.2018). URL: <https://www.kyivpost.com/article/opinion/op-ed/kateryna-smagliy-bidding-goodbye-kremlin-institute-formerly-known-kennan-institute.html>

19. Ivan Katchanovski. The Maidan Massacre in Ukraine: A Summary of Analysis, Evidence, and Findings / in J.L. Black and Michael Johns, eds., *The Return of the Cold War: Ukraine, the West and Russia*. Abingdon: Routledge, 2016. Його ж: The “Snipers’ Massacre” on the Maidan in Ukraine. Paper prepared for presentation at the Annual Meeting of American Political Science Association in San Francisco, September 3-6, 2015; https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2658245. Його ж: The Maidan Massacre in Ukraine: Revelations from Trials and Government Investigation. Paper prepared for presentation at the 22th Annual World Convention of the Association for the Study of Nationalities, Harriman Institute, Columbia University, New York, May 4-6, 2017; https://www.academia.edu/33689002/The_Maidan_Massacre_in_Ukraine_Revelations_from_Trials_and_Government_Investigations.

20. Yuri Felshinsky. Who is Dimitri Simes and Why Is He Trying To Sink Mayflower? // Gordon (24.08.2018). URL: <https://english.gordonua.com/news/exclusiveenglish/who-is-dimitri-simes-and-why-is-he-trying-to-sink-mayflower-investigation-by-yuri-felshinsky-316154.html>

21. Александр Братерский. «Паранойя в США»: в чем обвиняют ведущего российского ТВ (4.09.2018). URL: https://www.gazeta.ru/politics/2018/09/04_a_11945071.shtml

22. Андрей Пионтковский. Туман войны (1.01.2019). URL: <https://www.liga.net/politics/opinion/tuman-voyny-putin-popal-v-lovushku-nevozmojnogo-vybora>

23. Gordon Hahn. Slavdom’s First Hybrid War: Poland’s Hybrid War and Russia’s «Time of Troubles» // *Russian and Eurasian Politics* (24.06.2019). URL: <https://gordonhahn.com/2019/06/24/slavdoms-first-hybrid-war-polands-hybrid-war-and-russias-time-of-troubles/>

24. Gordon Hahn. Ukraine Over the Edge: Russia, the West and the “New Cold War”. Jefferson NC: McFarland, 2018.

25. Gordon Hahn. Ukrainian Spring or Maidan Constitutional Crisis // *Russian and Eurasian Studies* (29.04.2019). URL: <https://gordonhahn.com/2019/04/29/ukrainian-spring-or-maidan-constitutional-crisis/>

26. Andrew Gregorovich. Analysis of the CBS 60 Minutes Program «The Ugly Face of Freedom» broadcasted on October 23, 1994 // *Forum Ukrainian*

Review, no. 91, 1994. URL: <http://www.infoukes.com/politics/cbs60minutes/gregorovich/>.

27. Tymofii Brik. Ukraine's «Type 4» Conflict: Why Is It Important to Study Terminology Before Changing It? // PONARS Eurasia Policy Memo, no. 575, February 2019. URL: http://www.ponarseurasia.org/sites/default/files/policy-memos-pdf/Pepm575_Brik_Feb2019.pdf

28. Ivan Gomza. Quenching Fire with Gasoline: Why Flawed Terminology Will Not Help to Resolve the Ukraine Crisis // PONARS Eurasia Policy Memo, no. 576, February 2019. URL: http://www.ponarseurasia.org/sites/default/files/policy-memos-pdf/Pepm576_Gomza_Feb2019_0.pdf

29. The search for ways to restore Ukraine's sovereignty over the occupied Donbas: public opinion on the eve of the parliamentary elections // Democratic Initiatives Foundation and the Razumkov Center (9.07.2019). URL: <https://dif.org.ua/en/article/the-search-for-ways-to-restore-ukraines-sovereignty-over-the-occupied-donbas-public-opinion-on-the-eve-of-the-parliamentary-elections>

30. Расследование катастрофы «боинга» // Левада Центр (27.07.2015). URL: <https://www.levada.ru/2015/07/27/rassledovanie-katastrofy-boinga/>

31. Только 3% россиян связали отравление Скрипалей с российскими спецслужбами // Левада Центр (25.10.2018). URL: <https://www.levada.ru/2018/10/25/tolko-3-rossiyan-svyazali-otravlenie-skripalej-s-rossijskimi-spetssluzhbbami/>

32. Matthew Luxmoore. One Small Step For Hollywood? In Russia, Denying Moon Landings May Be Matter of National Pride // RFE/RL Headlines (19.07.2019). URL: <https://www.rferl.org/a/one-small-step-for-hollywood-in-russia-denying-moon-landings-may-be-matter-of-national-pride/30065499.html>

33. Jonathan Brunson. You Say You Want a Revolution? For Once, Most Ukrainians Don't Newsweek (15.07.2019). URL: <https://www.newsweek.com/ukraine-revolution-third-maidan-1449290>

34. Представники громадянського суспільства окреслили «червоні лінії» для Володимира Зеленського // Інститут масової інформації (23.05.2019). URL: <https://imi.org.ua/news/predstavnyky-hromadians-koho-suspil-stva-okreslyly-chervoni-linii-dlia-volodymyra-zelens-koho/>

35. Ukraine's Foreign Minister Klimkin on Russia, Hungary and Zelensky // Hromadske (17.07.2019). URL: <https://en.hromadske.ua/posts/exclusive-ukraines-foreign-minister-klimkin-on-russia-hungary-and-zelensky>

36. Володимир Вятрович // Twitter (14.04.2019). URL: <https://twitter.com/viatrovych/status/1117402906809065472>

37. Андрій Парубій // Twitter (22.05.2019). URL: <https://twitter.com/AndriyParubiy/status/1131155153577492480>

38. Duncan Allan. The Minsk Agreements Rest on Incompatible Views of Sovereignty // Chatham House (15.07.2019). URL: <https://www.chathamhouse.org/expert/comment/minsk-agreements-rest-incompatible-views-sovereignty>

39. Андрей Иларионов. Как остановить агрессию и вернуть оккупированные территории // Livejournal (25.07.2019). URL: <https://aillarionov.livejournal.com/1131790.html>

40. Докладніше див.: Роман Романюк. «Продавці Путіна» і «Партія миру». Чому не зійшлися Медведчук і Ахметов // Українська правда (11.07.2019). URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/07/11/7220576/>

41. Nicolai Petro. Will Nationalism Poison Ukraine's New President? // National Interest (12.07.2019). URL: <https://nationalinterest.org/print/feature/will-nationalism-poison-ukraines-new-president-66897>

42. Timothy Ash. Q & A on Ukraine's April 21 presidential election // Kyiv Post (18.04.2019). URL: <https://www.kyivpost.com/article/opinion/oped/timothy-ash-q-a-on-ukraines-april-21-presidential-election.html>

43. Matthew Karnitschnig. Putin's big Ukraine win // Politico (19.04.2019). URL: <https://www.politico.eu/article/vladimir-putin-big-ukraine-election-win-volodymyr-zelenskiy/>

44. Orysia Lutsevych. What Does Volodymyr Zelenskiy's Victory Say About Ukraine? // Chatham House (2.05.2019). URL: <https://www.chathamhouse.org/expert/comment/what-does-volodymyr-zelenskiy-s-victory-say-about-ukraine>

45. Matthew Kupfer. Election is win for EuroMaidan Revolution // Kyiv Post (24.04.2019). URL: <https://www.kyivpost.com/article/opinion/oped/matthew-kupfer-ukraines-2019-election-is-a-win-for-the-euromaidan-revolution.html>

46. Sergiy Kudelia. Ukraine's 2019 Election: The End of Ideology and the Last Comedian // PONARS Eurasia (20.03.2019). URL: <http://www.ponarseurasia.org/point-counter/article/kudelia-ukraine-2019-election>

47. Opportunities and Challenges Facing Ukraine's Democratic Transition // National Democratic Institute (July 2018). URL: https://www.ndi.org/sites/default/files/NDI%20July%202018%20SURVEY_PUBLIC_ENG_FINAL_v2_0.pdf

48. Андрей Пионтковский. Война и мир. О феномене Зеленского // Радио Свобода (14.06.2019). URL: <https://www.svoboda.org/a/29997752.html>

49. Мінська угода-2. Повний текст // Uapress (12.02.2015). URL: <https://uapress.info/uk/news/show/61526/>.

50. Stephen Cohen. Peace in Ukraine? // The Nation (24.07.2019). URL: <https://www.thenation.com/article/peace-in-ukraine/>

51. Павло Клімкін: «Укласти угоду з Путіним щодо Донбасу неможливо» // УНІАН (25.07.2019). URL: <https://www.unian.ua/politics/10631364-uklasti-ugodu-z-putinim-shchodo-donbasu-nemozhливо-klimkin.html>

52. Російсько-український конфлікт очима громадян // Національна безпека і оборона. 2016. №9-10.

53. Україна сьогодні: виклики та перспективи // Соціологічна група «Рейтинг» (травень 2019). URL: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/pr_16_05_2019__smc-uisr-gr__present.pdf